

Czerniakowska, Małgorzata

Związki Tadeusza Czackiego z Pomorzem : (przyczynek do życia i twórczości)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 41/2, 25-42

1996

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Czerniakowska
(Gdańsk)

ZWIĄZKI TADEUSZA CZACKIEGO Z POMORZEM (PRZYCZYNEK DO ŻYCIA I TWÓRCZOŚCI)

Liczne związki łączyły Tadeusza Czackiego (1765–1813)¹ z Gdańskiem już od samego dzieciństwa. W czasach konfederacji barskiej (ok. 1767–1773) przebywał wraz ze swoim bratem, Michałem (1753–1828), w Gdańsku u stryja Franciszka Czackiego (1726–1787), strażnika wielkiego koronnego. Daniel Chodowiecki, przebywający w Gdańsku w roku 1773, w swym dzienniku podróży z Berlina do Gdańska wspomniał kilkakrotnie strażnika i jego bratanka, małego chłopca². Prawdopodobnie był to wówczas ośmioletni Tadeusz Czacki. Wśród szkiców rysunkowych Chodowieckiego, ilustrujących ten dziennik, znajduje się m.in. portret strażnika i jego żony Kunegundy Czackiej, sporządzony 8 lipca 1773 r.³ w domu państwa Czackich. Dnia 16 lipca 1773 roku, oczekując na panią Czacką, Chodowiecki rozmawiał z bratankiem strażnika i pokazywał mu swoje prace⁴. Poprzednio, 10 lipca 1773 r., pokazywał mu portret pani Czackiej⁵.

Wychowanie Tadeusza Czackiego związało go więc z Gdańskiem, największym emporium handlowym Rzeczypospolitej i naszym morzem. Wpłynęło ono decydująco na późniejsze jego zainteresowania. W latach 1786–1792 T. Czacki, starosta nowogrodzki, pracował w Komisji Skarbu Koronnego, w której rozwinął niestrudzoną działalność – przede wszystkim zajął się zbadaniem spławności rzek. Własnym nakładem zapoczątkował m.in., prace przygotowawcze do sporządzenia mapy hydrograficznej Polski i Litwy. Przedstawił na niej bieg 4819 rzek z zaznaczeniem zakrętów, spadków i wszelkich pomocy lub przeszkód w ich spławności⁶. W okresie po uchwaleniu Konstytucji 3 Maja przedstawił T. Czacki Komisji Skarbu uwagi dotyczące szczegółowej mapy Polski, opartej na triangulacji⁷. Projekt sporządzenia tej mapy podał Jan Śniadecki (1756–1830), profesor

astronomii i matematyki w Szkole Głównej Koronnej⁸. Feliks Radwański (1756–1826), matematyk i architekt, przedstawił szczegółowy projekt pomiarów kraju. Planowano, m.in. wykonać pomiary w Gdańsku i okolicach. „Gdy się roboty posuną do Wielkiej Polski i jej granic pruskich, wypadnie potrzeba doprzeć wymiar do Gdańska i powierzchni Morza Bałtyckiego, a zatem także obrać parę stacji w państwie Pruskim” – pisał Śniadecki w swym projekcie mapy⁹. Z takiej mapy, wyrażającej dokładnie fizyczny obraz kraju, rozległe wynikać mogły korzyści pod względem wojskowym, ekonomicznym i statystycznym. Niestety, zabory przeszkodziły tej inicjatywie.

W r. 1790 Czacki w swojej publicystyce wypowiedział się na temat wartości przymierza polsko-pruskiego, opłaconego cesją Gdańska i Torunia. W opublikowanym w r. 1790 anonimowo wydanym dziełku pt. *Refleksye nad uszkodzeniem dla krajów polskich wynikających z zaniebdywania handlu, pochodzącego z mniejszenia porzuconej nad Gdańskiem opieki*¹⁰ wskazał na korzyści płynące z utrzymania Gdańska przy Polsce, widząc w posiadaniu tego portu ochronę przed całkowitą kontrolą i uzależnieniem kraju od Prus w dziedzinie handlu morskiego. Tadeusz Czacki zabrał głos w tej sprawie jako jeden z pierwszych. Omówił przede wszystkim znaczenie handlowe Gdańska dla Rzeczypospolitej, podkreślając równocześnie silnie jego ekonomiczną przynależność do Polski. Stał na stanowisku bezwzględniego utrzymania dotychczasowych przywilejów Gdańska i jego wyjątkowej pozycji¹¹. Dzieło to było również tłumaczone na język niemiecki i wydane w Warszawie w r. 1790 pt. *Betrachtungen eines pohlisches Patrioten über den Schaden für Pohlen der aus der Verrachlassigung des Handels und der Geringschätzung des der Stadt Danzig zu erteilenden Schützes entsteht. Aus dem pohlischen übersetzt*¹². Broszura ta nie została zanotowana ani w *Bibliografii Polskiej* K. Estreichera, ani w *Nowym Korbutie*. Gdański księgarz i drukarz, Ludwik Wedel (1730–1822), umieścił ją w ogłoszeniu księgarskim w czasopiśmie „Wochentliche Danziger Anzeigen und Dientliche Nachrichten”¹³.

W rękopiśmiennej pracy powstałej w roku 1792 pt. *Uwagi o handlu z Anglią, Portą Ottomańską i innymi narodami* przedstawił znaczenie Gdańska dla handlu Anglii z Polską¹⁴.

W latach 1800–1801 Tadeusz Czacki ogłosił w Warszawie najważniejszą swą pracę *O litewskich i polskich prawach*¹⁵. Dotyczyła ustroju państwowego, instytucji, zwyczajów prawnych polskich i Litwy, a zarazem podawała zarys rozwoju gospodarczego; była to więc pozycja o ważnym znaczeniu dla etnografii i historii prawa. W pracy nad tym dziełem wykorzystał autor bogatą spuściznę akt i notat historycznych po Naruszewiczu, otrzymaną z daru króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w roku 1797 oraz m.in. prace R. Curiciego, Ch. Hartknocha i G. Lengnicha. Dał w nim pierwsze podstawy statystyczne do oceny struktury gospodarczej Polski w XVIII wieku tak gruntowne, że późniejsi badacze tych zagadnień oparli się na wynikach Czackiego prawie bez zmian¹⁶. W dziele tym zawarł Czacki wiele źródłowych informacji, dotyczących Gdańska i Pomorza (np. w t. 2 zamieścił,

tablicę ilustrującą eksport zboża przez Gdańsk pt. *Tablica wyszłego zboża z Gdańska od r. 1649–1799*¹⁷ oraz tablicę cen gdańskich na zboże z lat 1703–1799¹⁸.

W tomie 1 zamieścił obszerny rozdział *Wykład tablic monet polskich i litewskich* (s. 111–178). Do napisania tego rozdziału, traktującego o całej numizmatyce polskiej, zabrał się po gruntownym przedstudiowaniu dzieł numizmatycznych obcych i źródeł archiwalnych polskich. Po tekście rozprawy o monecie polskiej i litewskiej autor zamieścił starannie wydany atlas numizmatyczny (13 tablic) a w nim, m.in. obustronne podobizny wielu monet gdańskich, elbląskich i toruńskich. W objaśnieniach do tablic podał opisy tych monet. Była to pierwsza praca polska obejmująca całość naszej numizmatyki. Wśród monet gdańskich Czacki opisał m.in. sześciogroszówkę z roku 1539 (tabl. 2), szeląg z 1579 r. (tabl. 4), ort z roku 1637 (tabl. 6), czerwony złoty z roku 1676 (tabl. 8) oraz talar z roku 1683 (tabl. 8), wśród toruńskich: sześciogroszówkę z roku 1535 (tabl. 2), ort z roku 1655 (tabl. 7), szeląg z roku 1668 (tabl. 7). Opisał również rzadki talar elbląski z roku 1671 (tabl. 8). W przypisie podał informację: „[...] wiem, że za jeden talar dano trzysta talerów we Gdańsku i pół talary są rzadkie.”¹⁹ Wśród monet elbląskich opisał sześciogroszówkę z roku 1536 (tabl. 2), ort z 1651 r. (tabl. 7), podwójny grosz z 1651 r. (tabl. 8), tyńf z roku 1763 (tabl. 10). K. Estreicher zwrócił uwagę na duże znaczenie dzieła Czackiego dla polskiej bibliografii: „Czacki Tadeusz w swoim dziele *O litewskich i polskich prawach* co chwila natrąca o nieznanym nam skarbach naukowych”²⁰.

Na czele tych, którzy w swym zbieraniu książek kierowali się szerokimi horyzontami i odegrali poważniejszą rolę w dziejach kultury polskiej, stanął obok Czartoryskich – właścicieli i twórców Puław, Józefa Maksymiliana Ossolińskiego – fundatora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Tadeusz Czacki – największy bibliofil owych czasów, założyciel Gimnazjum i pięknej biblioteki w Krzemieńcu.

Tadeusz Czacki gromadził własną bibliotekę już przed 1790 r. Odbывał liczne podróże po kraju, z których przywoził cenne i rzadkie dzieła. Zamierzając poświęcić się dziejopisarstwu gromadził pamiątki przeszłości narodowej – źródła i materiały historyczne. W roku 1795, po odzyskaniu Porycka, zajętego podczas powstania kościuszkowskiego, przeniósł tam swoje zbiory.

W poszukiwaniu materiałów historycznych do swoich prac oraz w związku z handlem, który prowadził z Gdańskiem, udawał się wielokrotnie do Gdańska, na Pomorze i Warmię, co w dotychczasowej literaturze nie jest znane poza nielicznymi ogólnymi wzmiankami²¹. Biograf Czackiego, Alojzy Osiński, wspominał o jego podróży do Gdańska bliżej nie określonej: „Odbył podróż do Gdańska, Gniezna, Poznania, Kalisza i Kujaw. Wszędzie oznaczał swój pobyt czynności dla sprawy oświecenia. W przejazdach zwiedzał księgarnie, czynił wyjątki i wyszukiwał troskliwie narodowe pamiątki”²². O podróżach Czackiego wspomina również Joachim Lelewel w *Bibliograficznych ksiąg dwoje*: „[...] zwiedził Czacki po kolei krakowskie, sandomierskie i lubelskie, po Wielkopolskę, Gdańsk, Kró-

lewiec, Wołyń, Podole, Kijów, Galicję i z tych podróży zwoził rękopisma i drukowane księgi²³.

Źródłem wiadomości o pobytach T. Czackiego na Pomorzu jest gdańska gazeta ogłoszeniowa „Danziger Nachrichten und Anzeigen”²⁴. Pierwszą podróż na Pomorze, o której udało się znaleźć wzmianki, odbył w roku 1795. W czerwcu (11–17) 1795 r. udał się do Torunia, a następnie do Elbląga²⁵. W Toruniu i Elblągu przebywał także w lipcu 1795 r.²⁶ Natomiast 19 sierpnia 1795 r. przybył do Gdańska z Królewca²⁷.

W następną podróż na Pomorze udał się Czacki w roku 1796. W połowie maja (12–14) przybył najpierw do Torunia. Bawił tam wówczas również m.in. Józef Maksymilian Ossoliński (1748–1826)²⁸, który przebywał w Toruniu również w dniach 19–21 maja 1796 r.²⁹ Na początku czerwca 1796 r. (1–4) Czacki udał się do Elbląga³⁰, zaś 15 czerwca 1796 r. przybył do Gdańska³¹. Na Pomorzu przebywał do sierpnia roku 1796. Wiadomo o jego pobycie w Toruniu około 20 sierpnia tegoż roku³².

15 sierpnia 1796 r. w Gdańsku, w domu Cechu Tragarzy na ulicy Pivnej, odbywała się aukcja zbioru monet Karola Beniamina Lengnicha (1743–1795)³³. Być może Czacki brał w niej udział. Z listu do Ludwika Kropińskiego (1767–1844) z 28 sierpnia 1796 r., pisanego prawdopodobnie z Krakowa, wynika, że udawał się wówczas na Wołyń³⁴.

Gdańsk odwiedził również w roku 1797. 14 czerwca przybył z Warszawy do Gdańska³⁵. W Toruniu natomiast przebywał w lipcu (20–22)³⁶, sierpniu (6–8)³⁷, wrześniu (21–23)³⁸, i październiku (15–21)³⁹. 2 sierpnia 1797 r. udał się z Gdańska do Elbląga⁴⁰.

W roku 1798 na początku kwietnia udał się Czacki w kolejną podróż na Pomorze. Z Krakowa przybył najpierw do Torunia (2–7 IV)⁴¹. W tym czasie przebywał tam również J.M. Ossoliński i Jan Feliks Tarnowski (1777–1842)⁴², siostrzeniec Czackiego. Po ponad miesięcznym pobycie w Toruniu⁴³, 14 maja 1798 r. udał się do Gdańska⁴⁴. Pobyt Czackiego w Gdańsku trwał do 15 lipca 1798 roku⁴⁵.

W Toruniu Tadeusz Czacki nawiązał korespondencję z J.M. Ossolińskim i S.B. Lindem (1771–1847), przebywającymi również w tym mieście⁴⁶. W pierwszym liście, z 11 kwietnia 1798 r., do J.M. Ossolińskiego Czacki wyraził gotowość udzielenia pomocy Lindemu w pracy nad *Słownikiem języka polskiego* i udostępnienia książek potrzebnych do opracowania tego słownika⁴⁷. W odpowiedzi J.M. Ossoliński w liście z 23 kwietnia 1798 r. przedstawił koncepcję *Słownika* Lindego i zaapelował do Czackiego o przyobiecana pomoc⁴⁸. Z korespondencji między Czackim a Ossolińskim wynika, że w podróży na Pomorze towarzyszyli Czackiemu m.in. M.H. Juszyński (1760–1830), autor *Dykcjonarza poetów polskich*⁴⁹, Jan Śniadecki⁵⁰, Ludwik Kropiński (1767–1844)⁵¹, poeta i zbieracz książek oraz Łukasz Gołębiowski (1773–1849), historyk i bibliotekarz⁵². W liście z 1 maja 1798 r. Czacki przesłał Ossolińskiemu rękopis swej pracy *Obrona Zygmunta Augusta*⁵³.

Wspominał również Jana Śniadeckiego i jego projekt mapy szczegółowej Polski: „On honor czyni krajowi, w którym się urodził. Już nie może nowego systemu utworzyć, Kopernikowi i naszej ojczyźnie, na której ziemi pierwsze ujrzał światło, ta chwala była zachowana. On miał w innym rodzaju dostąpić sławy – miał być na czele najważniejszego przedsięwzięcia, to jest mapy powszechnej kraju [...]. Należało mi dla dania powodów do nowego uczczenia Śniadeckiego napomknąć o tym planie”⁵⁴. W odpowiedzi na ten list Ossoliński pisał do Czackiego (ok. 15 maja 1798 r.): „Apologia Zygmunta Augusta dzieło najuczciwsze za sprawą najwątpliwszą, przekonywa mnie o tym, co sława publiczna głosiła, że nigdzie nie wypada po wiadomości krajowej zapędzać się jak do JWWMćP Dobr., który je w najniezmierniejszej obszerności posiadasz. [...] Linde mój nieskończone dzięki Panu zasyła, przeczytawszy powiedział mi, że złote żniwo dla niego weszło”⁵⁵. 15 maja 1798 r. z Gdańska Czacki przesłał Lindemu do *Słownika* objaśnienia 37 haseł⁵⁶ a po 24 czerwca 1798 r. przesłał Ossolińskiemu kopię *Statutów* z r. 1449 i 1450⁵⁷.

M.H. Juszyński, towarzyszący Czackiemu w podróży, pracował wówczas nad swoim dziełem *Dykcjonarz poetów polskich*. *Dykcjonarz* Juszyńskiego powstał z inicjatywy T. Czackiego, który planował słowniki alfabetyczne pisarzy wszystkich gałęzi piśmiennictwa polskiego. Historię polską miał zamiar sam opracować. Słownik poetów powierzył Juszyńskiemu, ten jeden tylko doszedł do skutku. O współpracy z Czackim nad *Dykcjonarzem* wspominał Juszyński we wstępie do swego dzieła: „Czacki w nader krótkim życiu dla kraju, zgromadził mnóstwo rękopismów i ksiąg do literatury ojczystej należących. Właściciel tak rzadkich i drogich pomników kwitnącego stanu nauk w Polsce, obdarzony szczególną pamięcią, niezmordowaną pracą, pełen głębokiej erudycji, myślał zawsze dokonać przedsięwzięć Załuskiego. Tym końcem [...] porozdawał działy umiejętności między wielu pomocników, a zostawiwszy sobie historję polską chciał po tym wypracowanych szczegółów ogólną zająć się redakcją”⁵⁸. Z dalszych wspomnień Juszyńskiego wynika, że wiele haseł do tego słownika napisał sam Czacki. Przy haśle *Gdańszczanin Jan* (Dantyszek) – Juszyński dodał: „Tadeusz Czacki do tego artykułu dopisał – Niezmierna liczba listów jego znajduje się w Heilsbergu, druga część w bibliotece mojej”⁵⁹. O pracy Czackiego nad bibliografią świadczy również jego list do Ossolińskiego (po 24 czerwca 1798 r.), w którym m.in. pisał: „Tymczasem idzie pomału, ale rozważnie bibliografia. Będzie (pochlebiam) godna zasługi na zastanowienie Wasze, obydwaj Uczeni Mężowie.”⁶⁰.

W sierpniu (2–4) i we wrześniu (2–4) 1798 r. Czacki przebywał również w Toruniu⁶¹.

Podobnie jak w latach ubiegłych również w roku 1799 udał się Czacki na Pomorze. Gdańska gazeta „Danziger Nachrichten und Anzeigen” odnotowała pobyty Czackiego w Toruniu w lipcu (1–3), (7–13), (25–26) oraz w sierpniu (4–10)⁶².

W roku 1800 Tadeusz Czacki brał udział w pracach komisji, powołanej przez rząd zaborczy, pod przewodnictwem byłego marszałka Kazimierza Raczyńskiego-

go. W związku z pracami tej komisji w 1800 r. przyjeżdżał kilka razy do Gdańska. O planowanej wizycie w Gdańsku wspomniała pani Czacka⁶³ w dopisku do listu swego męża do Ludwika Kropińskiego z 8 kwietnia 1800 r.: „Kommissu twego nie spełniłam w kupieniu herbatniczki, bo tu nie ma, ale z Gdańska zapiszę lub sama kupię”⁶⁴. Na Pomorze udał się Czacki w połowie maja (Toruń 15–17 V) 1800 roku⁶⁵. Przebywał tam wówczas również J.M. Ossoliński oraz Stanisław Sołtyk (1753–1831) – późniejszy współzałożyciel Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie. W maju i czerwcu 1800 r. Czacki bawił w Toruniu⁶⁶. 6 lipca 1800 r. przybył do Gdańska z Gąbina i zamieszkał w hotelu „Dom Angielski”⁶⁷. Po kilku dniach pobytu, 10 lipca 1800 r. udał się do Berlina⁶⁸. Następnie wyruszył do Warszawy przez Gdańsk, skąd wyjechał 7 sierpnia 1800 roku⁶⁹. Ponownie przybył do Gdańska 17 sierpnia 1800 r. tym razem z Berlina⁷⁰. 18 sierpnia udał się w dalszą podróż do Kłajpedy (Memel)⁷¹, a następnie 22 sierpnia wyjechał z Gdańska do Warszawy⁷². Gdańsk odwiedził Czacki również we wrześniu 1800 roku. 14 września 1800 r. wyjechał z Gdańska wraz z Tadeuszem Mostowskim, wydawcą pracy Czackiego *O litewskich i polskich prawach*, udającym się do Warszawy⁷³. W liście do Ludwika Kropińskiego z 4 września 1800 r. z Warszawy, Czacki donosił: „W drodze mojej Gdańskiej i na powrót zyskałem wiele skarbów. Mam posłać więcej 500 sztuk do domu”. Informował również Kropińskiego o pracach drukarskich przy swym dziele *O litewskich i polskich prawach*⁷⁴.

W listopadzie 1800 r. powstało w Warszawie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, jako stowarzyszenie uczonych i pisarzy, działaczy społecznych i gospodarczych. Miało na celu organizowanie nauki polskiej i życia umysłowego, ratowanie od zagłady języka polskiego, literatury i tradycji narodowej oraz przyczynienie się do rozwoju gospodarczego kraju. Towarzystwo nakreśliło szeroki plan działania i rozbudowany plan badań naukowych. Tadeusz Czacki był jednym z inicjatorów, założycieli i najbardziej aktywnych członków Towarzystwa Przyjaciół Nauk. H. Kołłątaj przypisuje mu główną zasługę założenia Towarzystwa. Występował wówczas Czacki w charakterze zastępcy Albertrandiego⁷⁵ i skupił w swoich rękach kontakty z członkami pozawarszawskimi (J. Śniadecki, J.M. Ossoliński, S.B. Linde)⁷⁶.

Wkrótce po utworzeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk, po publicznym posiedzeniu Towarzystwa w dniu 9 maja 1801 r., Tadeusz Czacki wyruszył w podróż na Pomorze. Podróż swą rozpoczął w Warszawie i przez Toruń udał się do Gdańska. Do Torunia przybył w połowie maja (11–20) 1801 r. w towarzystwie swego bibliotekarza Łukasza Gołębiowskiego⁷⁷. Po 15 czerwca Czacki opuścił Toruń i udał się do Gdańska, gdzie przybył 21 czerwca 1801 roku. Pobyt Czackiego w Gdańsku odnotowała gazeta ogłoszeniowa „Danziger Nachrichten und Anzeigen”: „Herr Graf von Czarzki von Warschau” – zamieszkał w hotelu „Olivaer Herberge”⁷⁸. 30 czerwca 1801 r. wyjechał z Gdańska i przez Toruń (29 VI–4 VII)⁷⁹ udał się do Szczecina⁸⁰. Następnie przez Toruń (6–11 VII)⁸¹ powrócił do Gdańska.

Przebywając w Gdańsku miał Czacki okazję poznać liczne gdańskie księgarnie, antykwariaty i biblioteki. Blżej wiadomo o pobycie w bibliotece oliwskiej w lipcu 1801 roku⁸². 19 lipca wyruszył przez Toruń w drogę powrotną do Warszawy: „Hr von Czacki nach Warschau”⁸³. W Toruniu przebywał w lipcu (27 VII–8 VIII) i we wrześniu (14–19) 1801 roku⁸⁴. Wiadomo również o pobycie Czackiego we Włocławku (24 VIII 1801 r.)⁸⁵.

Przebywając na Pomorzu korespondował z J.M. Ossolińskim, Janem Śniadeckim i Franciszkiem Rudzkiem⁸⁶. Z Gdańska 28 czerwca 1801 r. Czacki napisał list do J.M. Ossolińskiego przebywającego wówczas na Pomorzu. W liście proponował, aby Linde przesłał jakiś fragment swego dzieła Towarzystwu Warszawskiemu Przyjaciół Nauk. Miał również zamiar przedstawić mu materiały do *Słownika* oraz do dziejów panowania Zygmunta Starego gdyby przybyli do Porycka⁸⁷. Wiadomość o przygotowywanym przez Lindego *Słowniku języka polskiego* podał Stanisław Kostka Potocki na posiedzeniu Towarzystwa 9 maja 1801 r.⁸⁸ 21 czerwca tegoż roku T. Czacki przesłał F. Rudzkiemu dwa egzemplarze mowy inauguracyjnej Albertrandiego⁸⁹. W liście do J. Śniadeckiego z 3 sierpnia 1801 r. poruszył Czacki sprawę podręczników zawierających zarysowe wykłady poszczególnych nauk, które Towarzystwo Przyjaciół Nauk zamierzało wydać⁹⁰. 12 grudnia 1801 r., na posiedzeniu Towarzystwa w Warszawie, Czacki wygłosił wykład o dziesięcinach⁹¹. Praca ta przez wiele lat od chwili jej ogłoszenia nie straciła wartości jako jedyne źródłowe dokumentu tej treści. Do opracowania tego dzieła T. Czacki zbadał m.in. biblioteki i archiwa w Królewcu, Fromborku i Lidzbarku Warmińskim⁹².

Następną podróż na Pomorze rozpoczął Czacki w kwietniu 1802 r. Wiadomo o jego pobycie w Toruniu w kwietniu (15–24) i maju (3–8)⁹³. 23 kwietnia 1802 r. napisał stamtąd list do Marcina Molskiego (1751–1822) z informacjami o pracach J. Śniadeckiego dla Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁹⁴. W innym liście prosił go natomiast by wystarał się w Warszawie o przełożenie sesji Towarzystwa na maj 1802 roku⁹⁵. Na posiedzeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie 15 maja 1802 r. zapowiedziano m.in. wydanie pracy *O Koperniku* Jana Śniadeckiego, *Słownika języka polskiego* Lindego oraz postanowiono przystąpić do opracowania historii Polski.

Po posiedzeniu Towarzystwa udał się Czacki do Gdańska. Do miasta tego przybył 17 maja 1802 r.⁹⁶ Informacje o mowie Albertrandiego na posiedzeniu Towarzystwa przekazał Czacki Ossolińskiemu w liście z 18 maja 1802 r.⁹⁷, a Lindemu w liście z 28 maja 1802 roku: „Na sesji publicznej doniesiono o słowniku Lindego, z tą pochwałą jakiej jest wart”⁹⁸. Ossoliński przebywał na Pomorzu od końca kwietnia 1802 r.⁹⁹.

26 maja 1802 r. T. Czacki przesłał Ossolińskiemu w darze swe dzieło *O literwskich i polskich prawach*¹⁰⁰. W dedykacji z 25 maja 1802 r. napisał: „Kochanemu i szanownemu Przyjacielowi Józefowi Hrabi Ossolińskiemu Autor w zakład przyjaźni i dowód szacunku poświęca i tej Bibliotece, którą dla udoskonalenia

pamiętek ojczystych zakłada, dzieło swoje w hołdzie obywatelskim oddaje”¹⁰¹. W liście z 28 maja 1802 r. do Lindego pisał Czacki o planach nowego wydania tego dzieła: „Nowe wydanie sądowi publiczności uczynię, wygodniejszy rozkład piszącym i czytającym”¹⁰². Prosił również Lindego o udostępnienie mu potrzebnych do tej pracy książek m.in. geometrii Stanisława Grzepskiego¹⁰³. Korespondował również z J. Śniadeckim (list z 19 maja 1802 r.)¹⁰⁴. Z Gdańska Czacki udał się do Torunia (29 V–5 VI) 1802 r.¹⁰⁵ W Toruniu przebywał wówczas również Stanisław Sołtyk. 8 czerwca 1802 r. napisał list do Jana Śniadeckiego, w którym wypytywał go o tłumaczenie Euklidesa twierdząc, że Towarzystwo będzie je drukować swoim kosztem¹⁰⁶. Przez Sołtyka odsyłał Śniadeckiemu kilka książek.

W połowie lipca 1802 r. Czacki przez Toruń (11–17 VII)¹⁰⁷ wrócił do Warszawy. 27 lipca 1802 r. założył w Warszawie wspólnie z S. Sołtykiem krótko istniejącą spółkę handlową – Towarzystwo Żegluga.

Wraz z reskryptem króla pruskiego dla Towarzystwa Przyjaciół Nauk z 1 lipca 1802 r. nadeszło pozwolenie dla Czackiego na podróż do Królewca w celu korzystania ze źródeł z archiwum mistrzów krzyżackich. W czerwcu udał się Czacki wraz z poetą Marcinem Molskim (1751–1822) w celach naukowych do Królewca i na Warmię. W porozumieniu ze Śniadeckim, a niewykluczone że z jego inicjatywy, zwiedzili m.in. Frombork. W liście z 12 sierpnia 1802 r. z Królewca przesłali Śniadeckiemu szczegółowe sprawozdanie o odnalezionych pamiętkach po Koperniku, o jego listach oraz o tradycji kopernikańskiej w tym mieście¹⁰⁸. Przebywali również w Królewcu, Lidzbarku Warmińskim i Olsztynku, gdzie oprócz pamiętek po Koperniku poszukiwali źródeł do dziejów Jagiellonów¹⁰⁹. W liście 21 sierpnia 1802 r. do Lindego Czacki informował o swej wyprawie do Królewca i na Warmię: „Powróciłem wczoraj z Królewca, Heilsberga, Frauemberga, Braunsberga i innych [...] Tysiąc okładem przywoziłem oryginałów [...] od 13–16 w.”¹¹⁰ O znalezionych listach Kopernika donosił Janowi Śniadeckiemu w liście z 2 września 1802 r. Prosił także Śniadeckiego o przysłanie ukończonej pracy *O Koperniku*¹¹¹. We wrześniu 1802 r. Czacki przebywał również w Toruniu¹¹². Stamtąd napisał list do Jana Śniadeckiego¹¹³. Rozprawa Jana Śniadeckiego *O Koperniku* powstała jako odpowiedź na temat konkursowy, ogłoszony przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w r. 1801 i została odczytana przez Czackiego na posiedzeniu Towarzystwa 16 listopada 1802 r.¹¹⁴ Nie ograniczył się Śniadecki w swych poszukiwaniach do zbadania krakowskiej biblioteki uniwersyteckiej. Interesowały go również pamiętki po astronomie. Jeden z listów przesłanych z Warmii przez Czackiego i Molskiego ogłosił w przypisie do swej pracy (list z 12 sierpnia 1802 r. z Królewca). List ten został również opublikowany w „Nowym Pamiętniku Warszawskim” (t. VII, 1802 s. 222–226). Praca Śniadeckiego *O Koperniku*, pierwsza nowoczesna biografia polskiego uczonego, uzyskała sukces w skali europejskiej. Na posiedzeniu Towarzystwa 2 grudnia 1802 r. z wydrukowanej oddzielnie rozprawy *O Koperniku* postanowiono 30 egzemplarzy przesłać autorowi, 20 egzemplarzy do Fromborka i 5 do Torunia¹¹⁵. Na tym samym

posiedzeniu Czacki przedstawił swą mapę hydrograficzną Polski „znacznym czasem, zabiegów i nakładów wykonaną”. Przesłaną przez Czackiego mapę sieci rzecznej dawnej Rzeczypospolitej rozpatrywano z wielkim uznaniem i wystąpiono z wnioskiem, aby Czacki uzupełnił ją tekstem objaśniającym, gdzie wyłożone byłyby, między innymi, wszelkie wiadomości dotyczące handlu wewnętrznego i zewnętrznego¹¹⁶. List z Torunia z podziękowaniem za przyslaną rozprawę *O Kopenniku* odczytano na posiedzeniu Towarzystwa 16 marca 1803 r.¹¹⁷

Kolejną podróż na Pomorze odbył Czacki w roku 1803 w maju, po posiedzeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie. W Toruniu przebywał w dniach 16–21 maja 1803 r.¹¹⁸ Do Gdańska dotarł 2 czerwca. Tym razem zamieszkał w hotelu „Dom Angielski”, co odnotowała gazeta „Danziger Nachrichten und Anzeigen”: „Graf von Czacki v. Warschau”¹¹⁹. Pobyt Czackiego w Gdańsku trwał do 10 lipca 1803 r.¹²⁰ W międzyczasie odwiedził Elbląg (14 czerwca 1803 r.)¹²¹, Królewiec (21 czerwca 1803 r. z Królewca powrócił do Gdańska)¹²² oraz kilkakrotnie Toruń¹²³. 26 czerwca 1803 r. przybył z Torunia do Gdańska i zatrzymał się w hotelu „Mattenhube”¹²⁴.

Za pośrednictwem Lindego, przebywającego wówczas na Pomorzu, skierował Czacki apel do Mniszchów (list z 2 lipca 1803 r.) o składkę na szkoły w guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej¹²⁵. (Tadeusz Czacki był od 3 kwietnia 1803 r. wizytatorem szkolnictwa w tych trzech guberniach). Korespondował również z Janem Śniadeckim (list z 19 maja 1803 r. i 9 lipca 1803 r.)¹²⁶.

W r. 1803 T. Czacki starał się o zakup biblioteki po królu Stanisławie Auguście Poniatowskim. 29 czerwca tegoż roku wraz z Karolem Ludwikiem Kortumem¹²⁷ oglądał katalog instrumentów obserwatorium królewskiego u plenipotenty księcia Józefa Poniatowskiego, Kłossowskiego¹²⁸. Następnego dnia po wyjeździe z Gdańska, 11 lipca 1803 r., Czacki zawarł umowę o kupno: książek, rękopisów, kolekcji rysunków i sztychów, instrumentów astronomicznych, fizycznych i matematycznych, zbioru starożytności i minerałów, które jeszcze w tym czasie znajdowały się na Zamku Warszawskim. Nabyte zbiory miał zamiar oddać na użytek szkół w guberniach, w których był wizytatorem¹²⁹. W imieniu ks. Józefa Poniatowskiego 12 lipca 1803 r. umowę podpisał plenipotent Wiktor de Marquez Delpon¹³⁰. Czacki miał u siebie katalog biblioteki królewskiej, który dostał od Delpona¹³¹.

W roku 1804 przybył Czacki do Gdańska 2 maja 1804 r.¹³² W tym czasie starał się o pieniądze na zakup biblioteki królewskiej¹³³. Zajmował się także organizacją szkolnictwa w guberniach podolskiej, wołyńskiej i kijowskiej. Świadczą o tym jego listy do Jędrzeja Śniadeckiego¹³⁴ oraz Hugona Kołłątaja¹³⁵. W tym celu korespondował również z ks. Adamem Jerzym Czartoryskim¹³⁶. W liście z 3(15) maja 1804 r. przesłał Kołłątajowi kilka swoich prac¹³⁷.

W r. 1804 Czacki nie brał udziału w posiedzeniach Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W liście z 16 maja 1804 r. do S.B. Lindego zawiadomił, że nie będzie mógł przyjechać do Warszawy jak to wcześniej zapowiadał. Prosił także o bilety subskrypcyjne na *Słownik*¹³⁸. W liście do Lindego z 18 maja 1804 r. dziękował za

przekazane informacje, dotyczące planów programu Liceum Warszawskiego i prosił o uwagi o planach Gimnazjum Wołyńskiego, które przekazał S. Staszycowi¹³⁹. W r. 1804 Czacki przybył do Torunia w maju (21–26)¹⁴⁰. W mieście tym przebywał również w czerwcu tegoż roku¹⁴¹. O wizycie Czackiego w Gdańsku wspominał F. Dmochowski w liście z 19(31) sierpnia 1804 r. do H. Kołłątaja, pisał bowiem: „Przez powracające statki z Gdańska JW. starosty Czackiego, posłałem pakę z książkami”¹⁴².

W następną podróż do Gdańska udał się Czacki w maju 1805 r. (24–27) maja wyjechał z Gdańska do Warszawy¹⁴³. Później wiadomo jeszcze o jego pobycie w Toruniu w maju i czerwcu (27–29 V), (30 V–1 VI) oraz (10–15 VI) 1805 r.¹⁴⁴. 28 maja wystosował stamtąd list do G.E. Grodka (1762–1825), profesora języka greckiego i literatury greckiej na Uniwersytecie w Wilnie. Informował o nabyciu biblioteki po królu Stanisławie Augustie Poniatowskim, zbioru medali, przyrządów astronomicznych i gabinetu naturalnego¹⁴⁵. O nabyciu biblioteki królewskiej pisał również w liście do H. Kołłątaja z 19(31 V) 1805 r.: „[...] i donoszę, że dla Gimnazjum bibliotekę królewską, medale, obserwatorium i gabinet historii naturalnej za 15. 000 czer. zł. Ta biblioteka może zbyt pyszna, stanie się miłą J W Panu bo jest nader szacownym zbiorem najpiękniejszych edycji”¹⁴⁶. 6(18) czerwca 1805 r. był w Porycku. Odwiedził wówczas Czackiego H. Kołłątaj¹⁴⁷. W r. 1806 Czacki odwiedził Gdańsk w czerwcu (27–30)¹⁴⁸.

W czasie jednej z wielu podróży do Gdańska zawarł Czacki znajomość z K.C. Mrongowiuszem (1764–1855), lektorem języka polskiego w Gimnazjum Gdańskim, zbieraczem książek, autorem podręczników do nauki języka polskiego. W podręczniku *Polnische Sprachlehre für Deutsche* (Królewiec) Mrongowiusz wspominał T. Czackiego w zamieszczonej rozmówce w języku polskim: „Wszelako hrabia Ossoliński w Wiedniu i starosta Tadeusz Czacki posiadają też jeszcze w swoich bibliotekach te drogie skarby polskiej literatury”¹⁴⁹. Liczne i wielodniowe pobyty Czackiego w Gdańsku dały mu okazję do zwiedzenia licznych tutejszych bibliotek, księgarń i antykwaratów. Zapewne odwiedził również bibliotekę Gimnazjum Gdańskiego, o której pisał Mrongowiusz w liście z 14 lutego 1799 r. do Jacka Przybylskiego (1756–1819), bibliotekarza Szkoły Głównej Koronnej: „Tu we Gdańsku na bibliotece Gimnasii znajduje się dość znaczny zbiór polskich starych książek”¹⁵⁰.

W roku 1805 rozpoczął Czacki starania o sprowadzenie Mrongowiusza do Krzemieńca na bibliotekarza i nauczyciela tamtejszego gimnazjum, założonego w 1805 roku. Pierwsza wzmianka na ten temat pojawia się w liście Czackiego do E.G. Grodka z dnia 3 lipca 1805 r.: „Obiecałeś mi Pan na fundamencie znajomości z p. Mrongowiuszem zapytać go, czyby nie mógł być profesorem języka greckiego i bibliotekarzem”¹⁵¹. Propozycję pracy w Gimnazjum Wołyńskim otrzymał zapewne podczas wizyty Czackiego w Gdańsku w maju 1805 r. Następnie Czacki wracając do Porycka przez Wilno wspominał Grodкови o tej propozycji.

O Mrongowiuszu, jako kandydacie na nauczyciela gimnazjum w Krzemieńcu, wspomniał Czacki również w liście do Kołłątaja z 22 września 1805 r.: „Sławny Mrongowiusz chce być bibliotekarzem i dawać kurs bibliografii i gramatyki filozoficznej”¹⁵². W liście z 10 października 1805 r. do G.E. Grodka postanowił powierzyć Mrongowiuszowi posadę bibliotekarza oraz wykład bibliografii i gramatyki słowiańskiej¹⁵³. Przeciagająca się wymiana listów między Grodkiem a Czackim spowodowana była negatywnym stanowiskiem Grodka wobec Mrongowiusza, jako kandydata na nauczyciela gramatyki. W liście z 28 maja 1806 r. T. Czacki informował Grodka, że otrzymał list od Mrongowiusza tym razem bez pośrednictwa Grodka. Mrongowiusz zapowiadał swój przyjazd. Do jego przyjazdu do Krzemieńca jednak nie doszło¹⁵⁴.

W bibliotece Mrongowiusza znajdowało się kilka dzieł Tadeusza Czackiego m.in. *Refleksye nad uszkodzeniem dla krajów polskich [...] porzuconej nad Gdańskiem opieki* (1790)¹⁵⁵, *Betrachtungen eines pohlnisches Patrioten...* (1790)¹⁵⁶, *O dziesięcinach w powszechności...* (Warszawa 1801)¹⁵⁷, oraz *Uwagi o nad uwagami o dziesięcinach* (Warszawa 1803)¹⁵⁸. Mrongowiusz posiadał także książki dotyczące Gimnazjum Wołyńskiego m.in. *Mowa Tadeusza Czackiego [...] dnia 1 października 1805 roku przy otwarciu Gimnazjum Wołyńskiego miana*¹⁵⁹ i *Wzór i porządek nauk, które na lekcjach publicznych w Gimnazjum Wołyńskim od października 1805 do ostatnich dni lipca 1806 dawane będą*¹⁶⁰.

Czacki po wydaniu dzieła *O litewskich i polskich prawach* nie przestał zajmować się numizmatyką. Dzięki jego zabiegom powstał w Szkole Krzemienieckiej znakomity zbiór numizmatyczny. W r. 1810 napisał T. Czacki obszerną pracę pt. *O rzeczy menniczej w Polsce i Litwie dla uczniów Wołyńskiego Gimnazjum*¹⁶¹. Jest to rozszerzona do użytku młodzieży praca *O monecie polskiej i litewskiej*. Szczegółowe wiadomości o zbiorze numizmatycznym w Krzemieńcu podał Alojzy Osiński pisząc: „Dawne i późniejsze medale zbioru Albertrandiego, po śmierci Stanisława Augusta za 7. 500 czer. złotych dla tej szkoły i pomnożone usilnością i staraniem Czackiego, są w liczbie 20. 000”¹⁶². W paragrafie zatytułowanym *Kto pierwszy uwagę zwrócił do tej materii* oddał hołd Feliksowi Łojce, uczonemu, który zebrał dużo materiałów odnoszących się do numizmatyki polskiej m.in. inwentarze mennicy toruńskiej. W zbiorach Łojki znajdowało się wiele kopii i wypisów ze źródeł dotyczących spraw gospodarczych Gdańska¹⁶³. Materiały zebrane przez Łojkę posiadał Czacki w swej bibliotece: „[...] Łojko, zebrane przez niego materiały, bez uporządkowania jednak zdołają moją bibliotekę”¹⁶⁴.

Tadeusz Czacki zgromadził w Porycku ponad 30 000 książek i broszur, około 150 000 rękopisów. Biblioteka porycka była otwarta dla uczonych. Korzystali z jej zbiorów m.in. J. Lelelweł, H. Kołłątaj. W r. 1809 T. Czacki napisał list do Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, w którym informował o licznych materiałach do prac nad historią polską „[...] którymi zawsze gotów będzie służyć pracującym”¹⁶⁵.

7 stycznia 1810 r. Towarzystwo zapoczątkowało składki na wystawienie pomnika Kopernika w Toruniu i do zbiórki składek w guberni wołyńskiej wytypowano T. Czackiego¹⁶⁶. W swej bibliotece posiadał on pierwsze wydanie dzieła Kopernika *De revolutionibus orbium coelestium*. Informował o tym Ignacego Potockiego: „O Koperniku [...] Dzieło jego 1543 r. w Nürembergu drukowane, tegoż samego roku do biblioteki Zygmunta Augusta przeniesione i wspaniale oprawne z przypisami króla, że jest wyborne, w mojej znajduje się bibliotece”¹⁶⁷. Obecnie egzemplarz ten znajduje się w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie¹⁶⁸ podobnie jak większość poloników z biblioteki poryckiej. Czacki posiadał również dzieło gdańskiego astronoma Jana Heweliusza *Machinae coelestis* cz. 1–2¹⁶⁹ oraz jego pieczęć¹⁷⁰. Grzegorz Dołgoruki, oficer marynarki, który odwiedzał Czackiego w Brusilowie, darował mu na pamiątkę mapę Morza Bałtyckiego¹⁷¹. W bibliotece Czackiego w Porycku znajdowało się wiele druków pomorskich – Gdańska, Pomorza i Warmii dotyczących oraz rękopisów – źródeł do historii Gdańska, Pomorza i Warmii (m.in. kopie uchwał sejmików i akt Prus Polskich, które miasto Gdańsk od 1509 r. zebrało)¹⁷².

Przypisy

¹ Dane bio-bibliograficzne Tadeusza Czackiego podają m.in.: A. Osiński: *O życiu i pismach Tadeusza Czackiego*. Krzemieniec 1816; *Polski słownik biograficzny*. T. 4 s. 144–146; Bibliografia literatury polskiej *Nowy Korbut*. T. 4 Warszawa 1966 s. 364–372; *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa-Łódź 1972 s. 135–136.

² D. Chodowiecki: *Künstlerfahrt nach Danzig Jahre 1773*. Lipsk-Berlin Hrsg. W. Franke, s. 87, 96, 107.

³ Tamże s. 85.

⁴ Tamże s. 96.

⁵ Tamże s. 87.

⁶ A. Osiński, s. 28–29.

⁷ Tamże s. 50–52.

⁸ M. Baliński: *Pamiętniki o Janie Śniadeckim*, T. 1. Wilno 1865. *O mappie krajowej*, s. 204–214.

⁹ Tamże s. 211.

¹⁰ Bibl. Gd. PAN posiada egzemplarz tego dzieła z księgozbioru K.C. Mrongowiusza, sygn. NI 11649, 8°. Tekst został przedrukowany w antologii *Trzymajmy się morza. Problemy morza w opinii Rzeczypospolitej XVIII wieku*, wyboru tekstu dokonał, wstępem i objaśnieniami opatrzył Edmund Kotarski. Gdańsk 1985 s. 51–56. W cytowanych tytułach zachowuje się ortografię i interpunkcję oryginału.

¹¹ J. Nieć: *Tadeusz Czacki jako marynista*. Odbitka z „Życia Krzemienieckiego” 1935 nr 12 s. 10.

¹² Bibl. Gd. PAN sygn. NI 1151, 8°.

- 13 „Wochentliche Danziger Anzeigen und Dientliche Nachrichten” 1790, 7 VIII nr 32 s. 540, sygn. B. Gd. X 351, 8°.
- 14 A. Osiński, dz.cyt. s. 33.
- 15 Bibl. Gd. PAN sygn. II 14560. W 1987 r. ukazało się faksymilowane wydanie tego dzieła wydane przez „Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe”.
- 16 J. Nieć, dz.cyt. s. 2.
- 17 T. Czacki: *O litewskich...*, t. 2, 1801 tabl. po s. 246.
- 18 Tamże t. 2 s. 164.
- 19 Tamże t. 1 s. 164.
- 20 K. Estreicher: *Bibliografia Polska XIX w. cz. 1* Kraków 1870 s. VII.
- 21 I. Fabiani-Madeyska: *Odwiedziny Gdańska w XIX w.* Gdańsk 1957 s. 54.
- 22 A. Osiński, dz.cyt. s. 69.
- 23 J. Lelwel: *Bibliograficznych ksiąg dwoje*. T. 2 Wilno 1826 s. 146.
- 24 „Danziger Nachrichten und Anzeigen” (1796–1812) po kilku zmianach tytułu jest kontynuacją czasopisma „Nützlicher Danziger Erfahrungen” ukazującego się w Gdańsku od 1739 r.
- 25 „Königlich Preussische Danziger Nachrichten und Anzeigen...” 1795 s. 533 Bibl. Gd. PAN sygn. X 351, 8°.
- 26 Tamże s. 652.
- 27 Tamże s. 756.
- 28 „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1796 s. 355 Bibl. Gd. PAN, X 351, 8°.
- 29 „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1796 s. 371 Bibl. Gd. PAN, X 351, 8°.
- Związki J.M. Ossolińskiego z Pomorzem zamierzam opracować w osobnym artykule.
- 30 Tamże s. 404.
- 31 Tamże s. 427.
- 32 Tamże s. 623.
- 33 Tamże s. 563.
- 34 „Dziennik Warszawski” Warszawa 1854 nr 160 s. 4–5.
- 35 „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1797 s. 418.
- 36 Tamże s. 520.
- 37 Tamże s. 569.
- 38 Tamże s. 683.
- 39 Tamże s. 756.
- 40 Tamże s. 550.
- 41 „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1798 s. 284.
- 42 Jan Feliks Tarnowski, bibliofil, historyk, założyciel biblioteki w rodzinnym Dzikowie, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie. O jego wizycie w Gdańsku w 1817 r. zob. I. Fabiani-Madeyska, dz.cyt. s. 75–84.
- 43 „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1798 s. 307, 331, 342.
- 44 Tamże s. 408.
- 45 Tamże s. 601.
- 46 Listy T. Czackiego do J.M. Ossolińskiego z r. 1798 datowane są z Krakowa i Porycka (26 X 1798), a J.M. Ossolińskiego do T. Czackiego z Wiednia. Czacki mieszkał we własnej

kamienicy w Krakowie przy ul. Sławkowskiej nr 447 zob. J. P a c h o ń s k i : *Drukarze, księgarze i bibliofile krakowscy 1750–1815*. Kraków 1962 s. 121.

⁴⁷ *Korespondencja Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*. Zebrała i opracowała Władysława J a b ł o ń s k a . Wrocław 1975 s. 67–69.

⁴⁸ Tamże s. 71–73.

⁴⁹ Tamże s. 76, 81.

⁵⁰ Tamże s. 76, 77, 81, 84.

⁵¹ Tamże s. 77.

⁵² Tamże s. 85.

⁵³ Tamże s. 77.

⁵⁴ Tamże s. 77–78.

⁵⁵ Tamże s. 80.

⁵⁶ Tamże s. 83.

⁵⁷ Tamże s. 84–85.

⁵⁸ H. J u s z y ń s k i : *Dykcjonarz poetów polskich*. T. 1 Kraków 1820 wstęp s. [2].

⁵⁹ Tamże t. 1 s. 87.

⁶⁰ *Korespondencja Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*, dz.cyt. s. 83–84.

⁶¹ „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1798 s. 657, 748.

⁶² Tamże 1799 s. 544, 565, 627, 670.

⁶³ Barbara Dembińska, córka Franciszka i Urszuli, starostwa wolbromskich.

⁶⁴ „Dziennik Warszawski” 1854 nr 170 s. 3.

⁶⁵ „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1800 s. 436.

⁶⁶ Tamże s. 446, 454, 481, 510.

⁶⁷ Tamże s. 577.

⁶⁸ Tamże s. 594.

⁶⁹ Tamże s. 688.

⁷⁰ Tamże s. 717.

⁷¹ Tamże s. 718.

⁷² Tamże s. 740.

⁷³ Tamże s. 798.

⁷⁴ „Dziennik Warszawski” 1854 nr 170 s. 3.

⁷⁵ J.Ch. Albertrandi (1731–1808), historyk, filolog, bibliotekarz królewski, prezes Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie od roku 1800.

⁷⁶ J. M i c h a ł s k i : *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Warszawa 1953 s. 82.

⁷⁷ „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1801 s. 325.

⁷⁸ Tamże s. 402.

⁷⁹ Tamże s. 436.

⁸⁰ Tamże s. 445.

⁸¹ Tamże s. 466.

⁸² A. O s i ń s k i , dz.cyt. s. 301.

⁸³ „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1801 s. 490.

⁸⁴ Tamże s. 573, 721.

⁸⁵ A. O s i ń s k i , dz.cyt. s. 304.

- ⁸⁶ Franciszek Rudzki (ok. 1766–ok. 1846) publicysta, literat, prawnik, numizmatyk.
- ⁸⁷ Ten list, podobnie jak i inne pisane przez Czackiego z Pomorza datowane są z Warszawy. Podczas swych pobytów w Warszawie mieszkał w Pałacu Czapskich (zob. A. Kraushar: *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks. 1: 1800–1807. Kraków-Warszawa 1900 s. 118; *Korespondencja J.M. Ossolińskiego*, s. 123.
- ⁸⁸ M. Ptaszuk: *Kalendarz życia i twórczości Samuela Bogumiła Lindego*. Wrocław 1992 s. 33.
- ⁸⁹ J. Michalski, dz. cyt. s. 107, 108.
- ⁹⁰ Tamże s. 232.
- ⁹¹ A. Kraushar, dz.cyt. s. 184.
- ⁹² „Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk” t. 1, 1802; T. Czacki: *O dziesięcinach w powszechności*. s. 362, 395, 380, 337.
- ⁹³ „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1802 s. 405, 465.
- ⁹⁴ T. Wierzbowski: *Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego*. T. 2. Warszawa 1904 s. 153.
- ⁹⁵ Tamże s. 153.
- ⁹⁶ „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1802 s. 486.
- ⁹⁷ *Korespondencja J.M. Ossolińskiego...*, s. 124.
- ⁹⁸ Bibl. Jag., rękopis 3468, list T. Czackiego do B.S. Lindego z 28 maja 1802 r.
- ⁹⁹ „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1802 s. 355, 405.
- ¹⁰⁰ *Korespondencja J.M. Ossolińskiego...* s. 125.
- ¹⁰¹ Dedykacja Czackiego dla Ossolińskiego zamieszczona jest w pracy: J. Długoś: *Rękopiśmienne dedykacje autorskie w księgozbiórce Ossolineum*. Wrocław 1967 poz. 1 s. 35.
- ¹⁰² Bibl. Jag., rękopis 3468, list T. Czackiego do S.B. Lindego z 28 maja 1802 r.
- ¹⁰³ Tamże.
- ¹⁰⁴ J. Śniadecki: *O Koperniku*. Wrocław 1955 s. 196.
- ¹⁰⁵ „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1802 s. 536.
- ¹⁰⁶ M. Baliński, dz. cyt. t. 2 Wilno 1865 s. 171.
- ¹⁰⁷ „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1802 s. 675.
- ¹⁰⁸ J. Śniadecki, dz.cyt. s. XLVI.
- ¹⁰⁹ A. Kraushar, dz.cyt. s. 216.
- ¹¹⁰ Bibl. Jag., rękopis 3468, list T. Czackiego do S.B. Lindego z 21 sierpnia 1802 r.
- ¹¹¹ J. Śniadecki, dz.cyt. s. 197.
- ¹¹² „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1802 s. 942.
- ¹¹³ J. Michalski: *Spór o koncepcję Słownika Lindego*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” t. 2 Warszawa 1954 s. 536.
- ¹¹⁴ A. Kraushar, dz.cyt. s. 216.
- ¹¹⁵ Tamże s. 224.
- ¹¹⁶ J. Michalski, *Z dziejów...*, s. 276.
- ¹¹⁷ A. Kraushar, dz.cyt. s. 231.
- ¹¹⁸ „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1803 s. 518.
- ¹¹⁹ Tamże s. 568.

- 120 Tamże s. 704.
- 121 Tamże s. 616.
- 122 Tamże s. 640.
- 123 Tamże s. 526, 550, 601.
- 124 Tamże s. 650.
- 125 M. P t a s z y k , dz.cyt. s. 39, 266.
- 126 J. M i c h a l s k i , *Z dziejów...* s. 236.
- 127 Karol Ludwik Kortum (1749–1808), członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, przyrodnik, z ramienia Towarzystwa zajmował się wydaniem podręcznika Jana Śniadeckiego *Jeografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi*.
- 128 *Biblioteka Stanisława Augusta na Zamku Warszawskim*. Dokumenty. Opracowała Jadwiga R u d n i c k a . Wrocław 1988 s. 280 (Archiwum Literackie t. 16).
- 129 Tamże s. 281–282.
- 130 Tamże s. 282–283.
- 131 Tamże s. 286.
- 132 „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1804 s. 500.
- 133 *Biblioteka Stanisława Augusta...* s. 287.
- 134 H. K o ł ł ą t a j : *Korespondencja listowna z Tadeuszem Czackim...* T. 2. Kraków 1844 s. 386, 387–392.
- 135 Tamże listy H. Kołłątaja do T. Czackiego z 29 IV(11 V) 1804 r. s. 385–6; z 1(13) maja 1804 r., s. 392–3; z 15(27) maja 1804 r., s. 396–403 oraz listy T. Czackiego do H. Kołłątaja z 21(3) maja 1804 r., s. 386–7; z 3(15) maja 1804 r., s. 393–5; z 8(20) maja 1804 r., s. 395–6.
- 136 Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861), od r. 1803 kurator okręgu szkolnego wileńskiego, obejmującego dawne wschodnie ziemie Rzeczypospolitej; H. K o ł ł ą t a j , dz. cyt. t. 2, s. 387, 396.
- 137 H. K o ł ł ą t a j , dz.cyt. t. 2, s. 395, 397.
- 138 M. P t a s z y k , dz.cyt. s. 47.
- 139 Tamże s. 48.
- 140 „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1804 s. 600.
- 141 Tamże s. 650.
- 142 H. K o ł ł ą t a j , dz.cyt. t. 2 s. 427.
- 143 „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1805 s. 680.
- 144 Tamże s. 711, 726, 767.
- 145 Listy Czackiego do E.G. Grodka, wyd. Z. W ę c l e w s k i „Przewodnik Naukowy i Literacki” Lwów 1876 s. 1117.
- 146 H. K o ł ł ą t a j , dz.cyt. t. 3 s. 100.
- 147 Tamże t. 3 s. 101.
- 148 „Danziger Nachrichten und Anzeigen” 1806 s. 874. W latach 1807–1812 gazeta ta nie podawała danych o przyjazdach i wyjazdach z Gdańska.
- 149 M. B a b n i s : *O ważności języka polskiego. Szkice z dziejów języka polskiego w Gdańsku*. Gdańsk 1992 s. 62.

- 150 A. Jałosiński: *Nieznane listy Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza*. „Rocznik Gdański” t. 14, 1955 s. 322.
- 151 K. Mężyński: *K.C. Mrongowiusz jako kandydat na profesora języków słowiańskich w Gimnazjum Krzemienieckim*, „Rocznik Gdański” t. 21, 1962 s. 76.
- 152 Tamże s. 77.
- 153 Tamże s. 77.
- 154 Tamże s. 85.
- 155 Zob. przypis 10.
- 156 Zob. przypis 12.
- 157 Bibl. Gd. PAN posiadała egzemplarz tego dzieła z księgozbioru Mrongowiusza, obecnie zaginiony.
- 158 Bibl. Gd. PAN posiadała egz. tego dzieła z księgozbioru Mrongowiusza, obecnie zaginiony.
- 159 Egz. Bibl. Gd. PAN, sygn. Fb 7999, 8° z księgozbioru Mrongowiusza.
- 160 Egz. Bibl. Gd. PAN, sygn. Fb 8000, 8° z księgozbioru Mrongowiusza.
- 161 *Dzieła Tadeusza Czackiego*. Zebrane i wydane przez E. Raczyńskiego. T. 3. Poznań 1845 s. 364–455.
- 162 A. Osinski, dz.cyt. s. 69.
- 163 Feliks Łojko (1717–1779), członek Komisji Skarbowej, ekonomista. Pozostawił ogromne zbiory dokumentów ważnych do historii gospodarczej Polski.
- 164 *Dzieła Tadeusza Czackiego...* t. 3 s. 372.
- 165 A. Kraushar, *Towarzystwo...* ks. 2 t. 1: 1807–1815 s. 200.
- 166 Tamże s. 214.
- 167 J. Rudnicka: *Biblioteka Wilanowska. Dwieście lat dziejów (1741–1932)*. Warszawa 1966 s. 110.
- 168 A. Kawecka-Gryczowa: *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*. Wrocław 1988 s. 244; H. Baranowski: *Bibliografia kopernikowska 1509–1955*. Warszawa 1958 s. 46.
- 169 M. Baliński, dz.cyt. t. 2 s. 277.
- 170 M. Wiszniewski: *Pomniki historii i literatury polskiej*. T. 1. Kraków 1835, wstęp s. XXX.
- 171 E. Iwanowski: *Wspomnienia z lat minionych*. T. 1. Kraków 1876 s. 485.
- 172 *Dzieła Tadeusza Czackiego...* t. 3 s. 430, T. Czacki: *O rzeczy menniczej w Polsce i Litwie dla uczniów Wołyńskiego Gimnazjum (pisana roku 1810)*; *Częściowy katalog książek i rękopisów biblioteki Tadeusza Czackiego w Porycku (Biblioteka Czartoryskich, rkpsy 1185–6)*. Pierwsze wydanie dzieła Kopernika *De revolutionibus...* (Norymberga 1543) zanotowane jest w katalogu w roz. IX (matematyka s. 281, rkps 1185) Reprodukacja oprawy zamieszczona jest w pracy: *Muzeum Narodowe w Krakowie. Zbiory Czartoryskich*. Warszawa 1978 poz. 117.

Małgorzata Czerniakowska

TADEUSZ CZACKI AND HIS TIES WITH POMERANIA.
(CONTRIBUTION ON THE LIFE AND WORK)

The article deals with some lesser known facts from the life of Tadeusz Czacki (1765–1813), the most eminent Polish bibliophile of the late 18th and early 19th centuries, the founder of the library at Poryck, co-founder of the Krzemieniec Gymnasium and the founder of the Gymnasium's library. The article is concerned in particular with the aspects of Czacki's biography that emerge from the study of materials on his ties with Pomerania.

The issue is discussed mainly on the basis of Czacki's works, his notes in "Danziger Nachrichten und Anzeigen", a journal of advertisements and announcements published in Gdańsk (Danzig), and the published and unpublished correspondence between Czacki and founder of the Ossolineum (Ossoliński Institution), Józef Maksymilian Ossoliński (1754–1847); the author of the dictionary of the Polish Language, Samuel Bogumił Linde (1771–1847); the writer and educationalist, Hugo Kołłątaj (1750–1812); the bibliophile, writer and poet, Ludwik Kropiński (1767–1844); and the eminent mathematician and astronomer, Jan Śniadecki (1756–1830).

During his childhood Tadeusz Czacki spent several years in Gdańsk, with his uncle, a senior officer of the Crown, Franciszek Czacki (1753–1828).

Czacki started his own book collection before the year 1790. In search of historical materials for this works, Czacki made many trips to Gdańsk, Pomerania and Warmia (Ermeland), which has not been known in writings on Czacki so far. Thanks to the journal "Danziger Nachrichten und Anzeigen", it has been possible to fix the exact dates of Czacki's stays in Gdańsk, Toruń (Thorn) and Elbląg (Elbing). His correspondence has allowed us to learn about his ties with J.M. Ossoliński and S.B. Linde, and the teacher of Polish language at the Gdańsk Gymnasium – Krzysztof Celestyn Mrongowiusz (1764–1855). In the years 1805–1806 Czacki made attempts to bring Mrongowiusz to the Krzemieniec Gymnasium as librarian and professor of bibliography and Slavonic grammar.

Now a significant part of Polish works from Czacki former book collection at Poryck is to be found at the Czartoryski Library in Cracow.